

УДК: 373.5.015.31:7.011

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МИСТЕЦТВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ СМАКІВ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Павленко Ірина Григорівна,

к.п.н., доцент

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Старобільськ, Україна

igp7733@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто питання, пов'язані з необхідністю урахувати особливості використання впливу взаємозв'язку мистецтв на формування естетичних смаків старшокласників сучасної загальноосвітньої школи. Досягти цього можна через відкритий діалог шкільної освіти і мистецтва. Навчити старшокласників відчувати і бачити світ в його повноті і багатогранності, розвинути естетичний смак — основні завдання уроку літератури. Навчальний матеріал, який пропонується на уроці літератури, не повинен бути відірваний від інших видів мистецтва. Викликаючи інтерес до літературного твору безпосередньо на самому інтегрованому уроці або в позаурочний час, ми тим самим розширюємо кругозір учнів, формуємо естетичний смак, виховуємо гармонійно розвинену особистість.

Ключові слова: мистецтво, естетична освіта, естетичний смак старшокласників, засоби мистецтва, художнє сприйняття, творчі здібності.

Сучасне суспільство, що дало поштовх розвитку та утвердження науково-технічного прогресу, одночасно породило і ряд досить болючих проблем, властивих сучасній цивілізації, які найбільш гостро проявилися в ХХ столітті і благополучно перекочували в третє тисячоліття. Гуманітарні засади відтіснені технократичним підходом до світу природи, суспільства і людської діяльності.

Основне навантаження щодо розв'язання цієї проблеми лягло на педагогічну громадськість.

У професійному середовищі вчителів відзначається, що стало наболілою проблемою ослаблення уваги до загальної культури учнів, яка, на жаль, продовжує знижуватися. Сьогодні на уроці рідко звучить повноцінне дитяче висловлювання про твори мистецтва, дитяча мова далеко не завжди виконує комунікативно-мовні функції. Більшість учнів, закінчуючи школу, не має уявлення про художній досвід поколінь, не вміє спілкуватися з високим мистецтвом, не володіє мистецтвознавчої термінологією. Це призводить до емоційної «глухоти», несприйнятливості прекрасного, ускладнює формування сприйняття, мислення, уяви самої особистості. Естетична освіта школярів — це найслабша ланка сучасної школи, тому актуальним є звернення до будь-яких можливих способів вирішення цієї ситуації. Випускники середньої школи в основному не вміють сприймати твори мистецтва, багато з них зовсім не цікавляться художньою літературою, класичною музикою, театром, образотворчим мистецтвом. Навчити старшокласників контактам з мистецтвом, розвинути в них художнє сприйняття мистецтва — завдання школи, реалізація якої відіб'ється на загальному рівні їх культури.

Саме школі відводиться головна роль у вирішенні складного завдання — допомогти особистості, що розвивається, знайти себе, розкрити внутрішню свободу і гармонію шляхом відродження і утвердження духовних цінностей, що є ключовою проблемою шкільної освіти. А здійснити все це можна через відкритий діалог шкільної освіти і мистецтва. Реалізуюючи функції (евристичну, компенсаторну, комунікативну, аксіологічну, естетичну та ін.) мистецтво розвиває пізнавальні і творчі здібності людини, активізує уяву. Звернення до нього є необхідним елементом процесу навчання і виховання школярів, що допомагає у вирішенні одного з найактуальніших завдань шкільної педагогіки — виховання гармонійно розвиненої особистості. Для гуманітарного знання в XXI столітті проблема «відносин» людини з культурою є однією з найактуальніших. Ідея діалогу, як методологічна основа

гуманітарного пізнання і культури в цілому, є сполучною проблемою в роботах багатьох дослідників (М. Каган, Ю. Лотман, Д. Лихачов, С. Аверинцев, А. Зісь, В. Розина та ін.). У руслі цієї проблеми в сучасних дослідженнях в галузі культури вирішується і проблема особистості, яка пізнає культуру в творчій діяльності. Відзначаючи постійний діалог мистецтв в контексті історичного розвитку культури, дослідники виділяють особливу роль художньої літератури в цьому діалозі. Проблему діалогу культур і мистецтв дослідники тісно пов'язують з іншою проблемою — проблемою інтерпретації, оскільки інтерпретація — це завжди діалог. Шляхи залучення людини до культури, механізми впливу мистецтва на нього вивчаються під різним кутом зору в педагогіці, психології, етиці, мистецтвознавстві. Одна з головних проблем в цьому контексті — проблема сприйняття мистецтва. Л. Виготський, розробивши теорію про спосіб емоційного впливу твору мистецтва на людину, пояснює формування людини у процесі спілкування з творами мистецтва. Орієнтуючись на цю теорію, дослідник пов'язує естетичне виховання з творчою діяльністю дитини. Ідеї Л. Виготського про необхідність розвитку в людині здібностей сприймати твори мистецтва висвітлюються в мистецтвознавчих, психологічних, педагогічних дослідженнях. Дослідники відзначають, що художня творчість і художнє сприйняття — схожі явища: читач (глядач, слухач) освоює твір мистецтва, орієнтуючись на себе, свій досвід і свої асоціації. Отже, рівень художнього сприйняття залежить від рівня загальної культури людини. У зв'язку з цим у вихованні школярів зростає роль естетичної освіти. Сучасні тенденції естетичного розвитку учнів (В. Біблер, Д. Кабалевський, В. Маранцман, Б. Неменський) свідчать, що викладання предметів гуманітарно-естетичного циклу відбувається більш результативно і динамічно, якщо навчальний процес здійснювати в системі інтеграції цих предметів. Поняття «інтеграція» в освіті в наш час досить концептуальне і «наповнене»: його активно розглядають в педагогічному, дидактичному і методичному контексті. У контексті естетичної освіти активно розробляються способи міжпредметної інтеграції, яка розглядається як діалог всередині

гуманітарної освіти. Вирішення проблеми ефективності інтеграції, дослідники пропонують вибудувувати інтегративний підхід у кожному окремому випадку, з огляду на підстави для інтеграції, методичну основу і ефекти. На наш погляд, підставою для інтеграції гуманітарних дисциплін, об'єднаних ідеєю діалогу мистецтв у творчій діяльності учнів, може служити задача підвищення якості естетичної освіти. Дослідник І. Кон зазначає, що період юнацького віку виключно важливий для формування особистості школяра, для розвитку його загальної культури. Шкільна освіта саме на цьому етапі може активно впливати на всебічний художній розвиток старшокласників, а не обмежуватися їх літературним розвитком, що традиційно спостерігається в системі загальноосвітньої школи. У 10-11 класі загальноосвітньої школи «література» — єдиний предмет, у курсі якого старшокласники спілкуються з мистецтвом.

Метою статті є виявлення особливостей використання взаємозв'язку мистецтв та його вплив на формування естетичних смаків старшокласників сучасної загальноосвітньої школи.

Урок літератури завжди був і залишається першим помічником у вихованні «людини культури». Сьогодні, у століття нових технологій, важливо не забувати про духовний розвиток особистості. Культура є запорукою досягнення гармонії людини в предметному світі, де вона живе, і в предметно-умовному світі, яким є мистецтво. Робота вчителя повинна бути націлена на досягнення учнями рівня компетентності на основі діалогу культур. Учитель повинен пам'ятати про триєдність мовного, літературного та культурного розвитку людини.

Навчити старшокласників відчувати і бачити світ в його повноті і багатогранності, розвинути естетичний смак — основні завдання уроку літератури. «Естетичний смак є своєрідним почуттям міри, вмінням знаходити необхідну достатність в особистому ставленні до світу культури і цінностей. Наявність естетичного смаку проявляється як відповідність внутрішнього і зовнішнього, гармонія духу і соціальної поведінки, соціальної реалізації

особистості» [1, с. 115]. Багато в чому допомогу тут надасть поєднання на уроці літератури художнього твору і живопису. Живопис сприяє більш уважному, цілісному сприйняттю художнього тексту, збагачує методику шкільного вивчення літератури.

Знайомство з мальовничими полотнами допомагає досягти важливих цілей: воно розсовує горизонти життя, вчить бачити світ ширше, розуміти явища глибше і всебічно, розвиває різноманітні духовні потреби і широкі гуманітарні інтереси. Сучасний графік А. Гончаров стверджував, що література і образотворче мистецтво — тісна двуєдність, в якій кожне з цих мистецтв по-своєму прекрасне і необхідне [2, с. 197 - 198]. Одним з основних видів образотворчого мистецтва, використання якого має давні традиції при вивченні літератури у школі, є живопис.

Важлива особливість художньої літератури, що відрізняє її від інших видів мистецтв — можливість перетворювати у словесні образи зміст, сенс, картини різних видів мистецтва. Звичайно, з повною точністю не можна передати їх словами, так як кожен вид мистецтва має свої образотворчі засоби.

Споріднена літературі і музика. Взаємозв'язок літератури і музики ми спостерігаємо в багатьох літературних творах, в основі яких лежить музична тематика: «Квартет» І. Крилова, «Моцарт і Сальєрі» О. Пушкіна, «Співаки» І. Тургенєва, «Музикант» Т. Шевченка, «Сліпий музикант» В. Короленка, «Крейцерова соната» Л. Толстого, «Як склали пісню» М. Горького, «Марсельєза» Л. Андрєєва, «Intermezzo» М. Коцюбинського, «В космічному оркестрі» П. Тичини, «На репетиції VII симфонії Шостаковича» О. Толстого, «Шопен» М. Рильського та ін. Багато творів літератури покладені на музику.

Композитор М. Мусоргський вважав музику «художнім відтворенням людської мови у всіх найтонших вигинах її». Але є художні переваги в поєднанні звуків: у музиці в тисячу разів більше емоційних відтінків, ніж у поєднанні слів.

Художнє слово найбільше стає музичним у ліричному творі, що передає рух почуттів. Проза теж може звучати музично. У неї є ритм, внутрішня

мелодія, зберігається темброва поліфонія, як і у віршах. За силою і виразності музика в прозі відрізняється від музики у віршах, так як у прозі відсутній метр. Тому почути музику в прозі не так легко, тим більше там, де вона проходить приховано, де музичні враження викликаються виключно засобами слова і без музичної термінології. У прозових творах, в яких образи або картини наповнені звуковими асоціаціями, словами, що відносяться безпосередньо до музики як самостійного виду мистецтва, музика прослуховується краще.

Природно, у літературному творі йдеться лише про «музику», яку відчуваємо внутрішнім слухом, уявляємо її звучання за допомогою словесних образів. Але майстерність і натхнення поета, його внутрішній слух здатні, шляхом відповідної «мови інструментування», налаштувати читача на музичний лад, змусити його почути «музику» через слово.

Іншою позицією, яка зумовлює природність синтезу літератури і музики в навчальному процесі, є спрямованість педагогіки на створення у школярів цілісного уявлення про світ.

У наш час у науковій літературі визначено такі типи взаємодії мистецтва, і зокрема, літератури і музики: міжпредметні зв'язки в межах традиційного навчального плану, комплексний підхід до поліхудожнього виховання школярів, викладання окремих видів мистецтв на поліхудожній основі — із залученням аналогів і стимулів з інших видів мистецтв, а також поєднання обов'язкових предметів естетичного циклу з заняттями в позаурочний час. Реалізацією цього підходу є проведення концертів у формі літературно-музичних композицій. При цьому концерт є одночасно й умовою для безпосереднього спілкування учнів із справжніми шедеврами світового мистецтва і реалізацією головного завдання — формування шляхом активізації слухацьких вражень світогляду старшокласників.

Перед тим як приступити до аналізу літературного твору, учням пропонується при читанні тексту звертати увагу на музичні картини, образи. Поступово можна виробити у них розуміння ролі «музики» у розвитку сюжету, конфлікту, у характеристиці героя.

Кожний художній твір, що вийшов з-під пера письменника, відображає певний історичний період. Сама діяльність письменника протікає в часі. Тому дуже важливо встановити, яке місце в житті письменника і яке значення для його творчості мали його взаємини з композиторами, художниками і майстрами сцени, його сучасниками. Такі відомості пробуджують у учнів симпатії й увагу до самого художника слова і до героїв його творів, до суспільної культури досліджуваної епохи. Розширюється кругозір учнів, запам'ятовуються імена композиторів, літературних творів, перекладених на музику, крім цього, визначається роль письменника в розвитку культури.

Підводячи підсумки, необхідно ще раз підкреслити, що навчальний матеріал, який пропонується на уроці літератури, не повинен бути відірваний від інших видів мистецтва. Викликаючи інтерес до літературного твору безпосередньо на самому інтегрованому уроці або в позаурочний час, ми тим самим розширюємо кругозір учнів, формуємо естетичний смак, виховуємо гармонійно розвинену особистість, але залишається проблема залучення учнів до самого процесу читання творів і кожен учитель повинен шукати шляхи її рішення самостійно.

Сприйняття музики пов'язано з моральним виглядом людини. Виховання «музичної людини» означає розвинути в неї риси моральної чутливості. Внутрішню «мелодію» літературного тексту учні поступово пізнають у процесі вивчення поетичної мови. Учитель повинен уважно стежити за тим, як під час самостійного грамотного читання учнями художнього тексту поетична мова перетворюється в «мелодію», відбувається злиття образного слова з музикою. Звучання слова має набувати яскраві інтонації під час виразного читання вчителя на уроках; у своїй промові слід показати красу рідної мови, її багатючий інтонаційний лад. Слід допомогти учням виробити «внутрішній слух» під час прослуховування творів, що виконуються в грамзапису майстрами художнього читання.

Головне, від чого залежить успішне використання музики та живопису на уроках літератури — прагнення викликати у старшокласників інтерес до

мистецтва взагалі. Твори літератури у різному ступені пов'язані з музикою та живописом. Слід вибирати з них ті, де яскраво окреслені художні образи, що повинні залишити слід у душі учнів і показати красу слова, палітри, мелодії.

Список літератури

1. Левчук Л.Т., Панченко В.І., Оніщенко О.І., Кучерюк Д.Ю. Естетика : підручник / за заг. ред. Л.Т. Левчук. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 520 с.
2. Стрілько В.В. Формування естетичних смаків старшокласників у роботі загальноосвітньої школи : навч. посіб. Харків : Колегіум, 2011. 252 с.